

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЯВОРСЬКА ВІКТОРІЯ ГРИГОРІВНА

УДК 343. 21 (477)

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
АКТАМИ СУДОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент
Красницький Іван Васильович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ, начальник факультету
з підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної міліції.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Меркулова Валентина Олександрівна,
Одеський державний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального
права та кримінології;

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Кваша Оксана Олександрівна,
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник відділу
проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою.

Захист відбудеться «17» травня 2012 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий «13» квітня 2012 року.

**В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

А.С. Токарська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливе значення для сучасної правозастосовної практики в Україні мають акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства*, в яких на підставі аналізу й узагальнення судової практики містяться роз'яснення з питань застосування кримінального законодавства. Певною мірою вони відображають практику застосування положень Кримінального кодексу України, а також тлумачать окремі положення, які містяться в статтях кримінального закону. Водночас, проблема юридичної природи і правового значення актів судового тлумачення не знайшла належного відображення у працях українських науковців.

У юридичній літературі відсутня єдина та чітка позиція щодо правової природи таких актів, їх значення та впливу на судову практику. Нині існує декілька точок зору з приводу того, що собою являють такі акти: джерело кримінального права, специфічну форму правотворчої діяльності суду чи лише власне тлумачення кримінального закону, а також яка їх реальна роль у правозастосовній практиці.

Дослідженню різних елементів окресленої проблеми присвячено праці О.М. Бібіка, А.В. Грищенка, В.К. Грищука, В.І. Каменської, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, А.В. Мадьярової, Б.В. Малишева, Д.М. Михайловича, В.О. Навроцького, І.М. Овчаренка, М.С. Строговича, Д.Ю. Хорошковської, М.Ф. Чистякова та ін. Проте проблема юридичної природи та кримінально-правового значення актів судового тлумачення досі невирішена.

Ще більше ускладнив розуміння юридичної природи роз'яснень вищого та найвищих судових органів України у кримінальних справах Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. Цей закон закріпив за Пленумом вищого спеціалізованого суду право видавати роз'яснення рекомендаційного характеру, проте не регламентував ні їх статусу, ні правил подальшого застосування постанов, прийнятих Пленумом Верховного Суду України.

Вибір теми дослідження пояснюється також такими чинниками: акти судового тлумачення мають безперечно велике значення для правозастосовної практики, вони є, по суті, «другим кодексом» для значної кількості суддів та інших правозастосовців. Проте у багатьох постановах Пленуму Верховного Суду України, які є чинними, містяться істотні недоліки (неузгодженість окремих положень із положеннями Кримінального кодексу, неузгодженість з

* Надалі для позначення «актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства» для зручності вживатимемо скорочене поняття «акти судового тлумачення».

іншими постановами, протиріччя між різними пунктами однієї постанови тощо). Натомість Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ досі не прийнято жодної постанови з питань застосування положень кримінального законодавства, хоча 2011 року ним же прийнято 15 постанов. Окрім цього, питання про єдині вимоги до мови, змісту таких актів досі не отримало комплексного вирішення.

З огляду на це актуальність обраної для дослідження теми вбачається у необхідності комплексної ревізії чинних постанов Пленуму Верховного Суду України, пошуку шляху вирішення їх подальшої долі, вироблення свого роду стандартів стосовно змісту та мови актів судового тлумачення, якими повинна забезпечуватись єдність застосування кримінального законодавства та вирішенні низки інших супутніх дискусійних питань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі кримінального права та криминології Львівського державного університету внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження – виробити науково обґрунтовані шляхи вдосконалення механізму забезпечення єдності застосування кримінального законодавства актами судового тлумачення шляхом з'ясування юридичної природи та правового значення таких актів, виявлення колізій у чинних таких актах, формулювання науково обґрунтованих вимог щодо їх ефективності.

Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких задач:

– дослідити стан наукової розробки проблеми юридичної природи та кримінально-правового значення актів судового тлумачення в юридичній літературі;

– з'ясувати зміст та обсяг поняття актів судового тлумачення;

– дослідити питання значення актів судового тлумачення в контексті проблеми джерел кримінального права;

– дослідити питання актів судового тлумачення в контексті проблеми судового прецеденту;

– з'ясувати значення актів судового тлумачення для правозастосовної діяльності та подальшого розвитку кримінального законодавства;

– визначити поняття якості актів судового тлумачення та окреслити механізм її забезпечення;

– розробити вимоги до змісту актів судового тлумачення;

– розробити вимоги до мови актів судового тлумачення;

– виявити недоліки чинних постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері забезпечення єдності застосування кримінального законодавства.

Предмет дослідження – забезпечення єдності застосування кримінального законодавства актами судового тлумачення.

Нормативну основу дослідження становлять положення Конституції України, чинного Кримінального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та низки інших нормативно-правових актів.

Теоретичну основу дослідження становлять праці наведених вище вітчизняних та зарубіжних учених, а також наукові доробки Л.І. Чулінди, Н.М. Пархоменко, Г.Т. Ткешеліадзе, З.А. Тростюк, С.В. Шевчук, Р.Я. Демків, Ж.О. Дейко, М.І. Мельника, О.І. Рарога, В.В. Сердюк, І.С. Тишкевича, В.І. Ткаченко, Г.В. Дроздова, О.М. Дроздова, С.П. Кравченко. В роботі також використано енциклопедично-довідкові джерела, література з теорії держави та права, історії держави та права України, організації судових та правоохоронних органів, кримінального та кримінально-процесуального права.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети, задач дослідження, його об'єкта і предмета. Під час проведення дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальнонаукові методи. Історичний та герменевтичний метод використано для дослідження становлення та розвитку судових роз'яснень. Їх використання дало змогу виділити певні етапи зміни підходів до юридичної природи таких роз'яснень як у законодавстві, так і у юридичній літературі. Для аналізу та систематизації основних підходів до значення актів судового тлумачення застосовувалися метод формальної логіки та системного аналізу. Метод наукового аналізу використано, зокрема, при дослідженні окремих положень постанов Пленуму Верховного Суду України. За допомогою методу синтезу з'ясовано юридичну природу, правове значення та місце актів судового тлумачення в системі соціальних джерел кримінального права України актів судового тлумачення. Системний метод був використаний під час дослідження зв'язків між нормативними актами. При аналізі мови закону та мови актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, окремих прогалін мови постанов Пленуму, причин їх появи та способів усунення, ознак мови актів судового тлумачення тощо використано юридично-лінгвістичні методи. Застосування в роботі знайшли категорії формальної логіки: поняття, визначення, доказ і спростування, судження, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі поняття та юридичної природи актів судового тлумачення. У проведеному дослідженні обґрунтовано й сформульовано положення і

висновки, які є новими для науки кримінального права, або наділені істотними ознаками новизни, та виносяться на захист, а саме:

вперше:

– виділено сім етапів становлення та зміни кримінально-правового статусу актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства в Україні: перший етап (з 23 липня 1921 р. до 1936 р.) – такі акти отримують статус керівних; другий етап (з 1936 р. до 1946 р.) – спростування керівного характеру таких актів; третій етап (з 1946 р. до 1957 р.) – період активної наукової дискусії, офіційно висунуто тезу про те, що такі акти є джерелом права; четвертий етап (з 1957 р. до 1960 р.) – акти судового тлумачення знову набувають статусу керівних відповідно до Положення про Верховний Суд СРСР; п'ятий етап (з 1960 р. до 2002 р.) – статус актів судового тлумачення як керівних закріплено в Українській Радянській Соціалістичній Республіці на законодавчому рівні; шостий етап (з 2002 р. до 2010 р.) – чергове скасування законодавчого закріплення керівного статусу актів судового тлумачення; сьомий етап (з 2010 р. до нині) – змінено суб'єкт та статус таких актів судового тлумачення: Верховний Суд України позбавлено права судового тлумачення законодавства з метою забезпечення єдності його застосування, натомість таким суб'єктом визнаний Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, статус таких актів визначено як роз'яснення рекомендаційного характеру;

– обґрунтовується позиція, що Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ повинен обрати один із таких шляхів вирішення питання про подальше застосування постанов Пленуму Верховного Суду України: а) визнати чинними постанови Пленуму Верховного Суду України від свого імені; б) клопотати перед Пленумом Верховного Суду України про скасування ним всіх постанов, прийнятих раніше, та видати власні роз'яснення з питань застосування кримінального законодавства;

– обґрунтовано, що якісний акт судового тлумачення, спрямований на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, повинен відповідати певним критеріям, що характеризують вимоги до: а) структури; б) змісту; в) мови таких актів судового тлумачення;

– доводиться, що якісний зміст акту судового тлумачення може досягатися за дотримання таких основних вимог: 1) правильне застосування правил юридичної техніки; 2) повної відповідності змісту актів судового тлумачення законодавству; 3) відсутності у ньому «новостворених» правових норм; 4) акт судового тлумачення дійсно роз'яснює положення законодавства, а не лише дублює їх; 5) акт судового тлумачення покращує

розуміння кримінального закону для правозастосувача; б) акт судового тлумачення базується на узагальненнях і висновках практики вирішення певної категорії справ та аналізі допущених судами помилок;

– обґрунтовується, що вимогами до мови актів судового тлумачення, як умовами забезпечення належної якості останніх, є: стислість, точність, ясність, однозначність змісту, правильність, змістовність, послідовність, виразність, доречність та доцільність;

удосконалено:

– підходи до визначення змісту та обсягу поняття акту судового тлумачення. Виділено ознаки, які характеризують зміст такого поняття, та обґрунтовано, що актами судового тлумачення є: постанови Пленумів, узагальнення судової практики та листи суб'єктів, наділених правом видавати такі акти;

– підходи до значення актів судового тлумачення для подальшого розвитку кримінального законодавства та правозастосовної діяльності. Позиції, які висловлювались з цього приводу, об'єднано у чотири основні напрями: вплив на розвиток та вдосконалення законодавства; вплив на судову політику та практику; забезпечення правильної кваліфікації; забезпечення єдності у тлумаченні кримінально-правових норм, термінів та понять;

дістало подальший розвиток:

– підходи щодо обґрунтованості визнання актів судового тлумачення джерелами кримінального права. Наводяться додаткові аргументи на користь такої позиції;

– положення про відмінність актів судового тлумачення та судового прецеденту. Обґрунтовується, що немає підстав вважати акти судового тлумачення виявом прецедентного права. Це специфічні джерела права, які мають спільні з прецедентом риси, проте істотно відрізняються від останнього, причому в кращий бік;

– положення щодо негативної оцінки перерозподілу повноважень щодо видання актів судового тлумачення. Більш прийнятною вважаємо ситуацію, коли повноваження приймати акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності застосування законодавства, належать Пленуму Верховного Суду України, а Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ наділений правом проведення узагальнень судової практики та подання на розгляд Пленуму Верховного Суду України проектів таких актів судового тлумачення;

– пропозиції щодо доцільності наділити Верховний Суд України правом законодавчої ініціативи, що дозволило б оперативніше реагувати на прогалини та недоліки кримінального законодавства на основі врахування проблем, які виникають у правозастосуванні, хоча і розуміємо складність реалізації такої пропозиції.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, узагальнення й висновки дисертації можуть бути враховані: у *науково-дослідницькій сфері* – як матеріал для подальшої розробки проблем забезпечення єдності застосування кримінального законодавства актами судового тлумачення; у *правотворчій діяльності* – при роботі над пропозиціями щодо чинного законодавства з метою його подальшого вдосконалення, вироблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення постанов Пленуму Верховного Суду України (текст викладено у висновках); у *практичній діяльності* – положення, які містяться в дисертації, можуть бути використані на практиці під час підготовки роз'яснень вищого судового органу України у кримінальних справах; у *навчальному процесі* – як матеріал для викладання Загальної частини кримінального права, підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, методичних вказівок, науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України (акт впровадження ЛьвДУВС № 4 від 05.03.2012 р.; акт впровадження Львівського інституту МАУП № 87 від 22.02.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне комплексне дослідження, виконане автором особисто. В опублікованих у співавторстві з І.В. Красницьким тезах виступу «Юридична природа постанов Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства» обсяг авторства становить близько 70%.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру, що містяться у дисертації, обговорені на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ, а також були оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Луцьк, 2007 р.), трьох всеукраїнських науково-практичних конференціях – «Актуальні питання правового захисту суб'єктивних прав та свобод особи в умовах формування громадянського суспільства та становлення правової держави» (Львів, 2008 р., 2009 р., 2010 р.), трьох всеукраїнських наукових конференціях ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 2007 р., 2008 р., 2009 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в п'яти наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, включених до переліку фахових, та в семи опублікованих тезах доповідей.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які вміщують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з них основний текст – 171 сторінка, список використаних джерел (315 найменувань) розміщений на 30 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі містяться обґрунтування актуальності теми дисертації, розкривається зв'язок роботи з науковими планами, визначаються мета, задачі, об'єкт і предмет, методологічна основа дослідження, теоретичне і практичне значення результатів роботи, положення, які виносяться на захист, відомості про апробацію та публікацію основних положень дисертаційної роботи, її структура та обсяг.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження питань забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального законодавства актами судового тлумачення» містить два підрозділи.

Підрозділ 1.1 «Стан дослідження питань забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального законодавства актами судового тлумачення» присвячений узагальненню викладених у юридичній літературі позицій стосовно юридичної природи актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства. Розмежовано три групи таких досліджень: дослідження радянського періоду, сучасні вітчизняні дослідження та сучасні дослідження цих питань зарубіжних учених. Визначено, що однакості підтримку у всіх наукових джерелах знайшла лише позиція про те, що акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, істотно впливають на правозастосовну діяльність. З інших питань висловлюються відмінні, часто діаметрально протилежні підходи.

У підрозділі 1.2 «Форми забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального законодавства актами судового тлумачення: історія та сучасність» спочатку аналізуються питання становлення, історичного розвитку та зміни ставлення законодавця, а відтак науковців та практиків до статусу актів судового тлумачення. В результаті виділяється сім таких етапів. Аналізуючи сучасну ситуацію, обґрунтовується, що забезпечення судами єдності застосування кримінального законодавства здійснюється такими актами, як постанови Пленуму, узагальнення судової практики та листи. Найбільш авторитетним видом таких актів є постанови Пленуму, що обумовлено назвою самого документа (постанова – документ, що підлягає виконанню) та внутрішнім імперативним характером викладу їх змісту. Виділено істотні ознаки актів судового тлумачення.

Розділ 2 «Забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства актами судового тлумачення: проблеми теорії» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального законодавства, в контексті

проблеми джерел кримінального права» для вирішення поставленого питання аналізуються поняття «система права», «система законодавства», «джерела права», «джерела законодавства», «правотворчість», «нормотворчість» та ін., а також позиції та аргументи щодо визнання (невизнання) актів судового тлумачення, зокрема постанов Пленуму джерелами кримінального права. Зроблено висновок, що ситуацію, яка склалася, можна охарактеризувати так – представники двох діаметрально протилежних позицій користуються взаємозаперечуючими аргументами, надаючи перевагу тим чи іншим аргументам лише тому, що особисто вважають їх більш переконливими. Найбільш вдалою оцінкою ситуації, яка склалася, на нашу думку, є слова Рене Давида, який зазначав, що, зважаючи на сучасне намагання юристів усіх країн спертися на закон, творча роль судової практики завжди або майже завжди приховується за видимістю тлумачення закону. Відтак більш правильною визнається позиція, згідно з якою акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, у формі постанов Пленуму є джерелами кримінального права. Сформульовано аргументи на підтримку цієї позиції.

Підрозділ 2.2 «Забезпечення єдності актами судового тлумачення у застосуванні положень кримінального законодавства та проблема судового прецеденту» присвячений визначенню значення судової практики у зарубіжних державах. Визначено поняття прецеденту, судової правотворчості, судової практики, встановлено співвідношення цих понять. Нами заперечено можливість визнання актів судового тлумачення судовими прецедентами. Безумовно, такі акти і судовий прецедент мають спільні риси: однаковий суб'єкт створення – суд; принципівий характер; використання для багатьох справ; безадресний характер; обидва уточнюють положення закону або заповнюють його прогалини тощо. Проте між ними існує низка відмінностей, які не дозволяють їх ототожнювати, а саме: акти судового тлумачення видаються тільки вищим судовим органом; інша структура (побудова); видаються у певній категорії справ, а не в окремій справі; у актах судового тлумачення дається роз'яснення багатьох положень у таких справах; прецедент можна поставити в основу обґрунтування рішення, натомість лише актами судового тлумачення, спрямованими на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, без посилання на норми матеріального та процесуального закону рішення обґрунтуватися не може; інший порядок прийняття та механізм перевірки якості та ін.

У підрозділі 2.3 «Значення актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні кримінального законодавства, для подальшого його розвитку та правозастосовної діяльності» проаналізовані всі висловлені в літературі підходи щодо значення актів судового тлумачення

у правовій системі України. Зокрема, проаналізовано шістнадцять висловлених із цього приводу позицій про вплив таких актів на: формування кримінального законодавства; виявлення застарілості законів і подальшого розвитку законодавства; вдосконалення законодавства; заповнення прогалин у законодавстві; проведення єдиної державної судової політики та однакового застосування закону; направлення (скерування) судової практики; формування кваліфікації; розроблення стандартів кваліфікації; недопущення помилок у кваліфікації злочинів; усунення помилок у кваліфікації злочинів; вплив на подолання конкуренції; визначення змісту оціночних понять; конкретизацію оціночних понять; встановлення меж тлумачення кримінального закону; роз'яснення окремих слів, термінів та визначення правових понять; роз'яснення та вдосконалення окремих елементів складу злочину. За результатами їх аналізу виділено чотири узагальнені сфери впливу актів судового тлумачення на правову систему в державі.

Розділі 3 «Проблема якості актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства» містить чотири підрозділи.

Підрозділ 3.1 «Поняття та критерії якості актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства» присвячений аналізу проблеми якості актів судового тлумачення. Ця проблема розглядається у контексті проблеми якості законів. Зроблено висновок, що створення актів судового тлумачення є складним процесом, адже вони повинні відповідати як усім вимогам, що стосуються забезпечення якості нормативних актів, так і виконувати своє призначення – як результат узагальнення судової практики забезпечувати єдність судової практики у вирішенні справ відповідної категорії. Зважаючи на це, запропоновано поняття якості таких актів та виокремлено три групи вимог щодо її забезпечення: вимоги до форми; вимоги до змісту; вимоги до мови.

У підрозділі 3.2 «Вимоги до змісту актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства» доводиться, що для забезпечення якісного змісту актів судового тлумачення необхідно враховувати, які положення КК роз'яснюються. З огляду на це запропоновано авторський погляд на структуру актів судового тлумачення з питань застосування положень Загальної та Особливої частини КК. Викладено послідовність та перелік питань, які, на нашу думку, мають бути відображені у таких актах. Акцентується також на питанні забезпечення правил формулювання дефініцій під час створення таких актів, а також дотриманні вироблених наукою правил (способів) тлумачення.

У підрозділі 3.3 «Вимоги до "мови" актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства» вказано, що мовна підготовка актів судового тлумачення, спрямованого на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, необхідна з таких підстав: обмеження або виключення суддівського угляду; застосування до потреб практики; визначення змісту понять; уніфікація підходів до розуміння кримінального законодавства; заповнення термінологічних прогалин Кримінального кодексу. Визначено поняття мови актів судового тлумачення та вимоги щодо забезпечення її якості.

У підрозділі 3.4 «Основні недоліки чинних постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах» проаналізовано чинні постанови Пленуму Верховного Суду України, в результаті чого зроблено висновок, що основними їх недоліками є те, що: роз'яснення окремих термінів і понять незавершені (часткові, неповні); під час викладу певних дефініцій упускаються, нехай незначні, але особливості; у постановах відсутні роз'яснення найбільш складних ситуацій, які мали б там бути роз'яснені насамперед; у таких постановах часто містяться оціночні поняття, які треба роз'яснювати додатково; в окремих випадках такі акти містять принципові рішення, які однозначно не ґрунтуються на нормативних положеннях, такі позиції часто не обґрунтовуються; в більшості постанов істотно замало положень про особливості оцінки незакінчених посягань, відмежування злочинів від суміжних, правил кваліфікації діянь за сукупністю тощо.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що, незважаючи на тривалий час існування такого правового феномена, як акти судового тлумачення, та значну кількість розробок із проблематики їх кримінально-правового значення, вирішення більшості питань не є одностайним ні у кримінально-правовій науці, ні у правозастосовній практиці. Ця дисертація є комплексним монографічним дослідженням саме таких, досі невирішених, або таких, стосовно яких немає одностайності, питань. Для досягнення мети дисертації та вирішення поставлених в ній задач досліджено зміст та обсяг поняття актів судового тлумачення, проаналізовано їх вплив на різні сфери правової системи держави, запропоновано обґрунтовані вимоги до структури, змісту та мови таких актів тлумачення, проведено ревізію ефективності чинних постанов ПВС України та вирішено низку інших супутніх питань. Детальні, розширені результати проведеного дослідження сформульовано у висновках до розділів роботи, а в узагальненому вигляді вони зводяться до такого:

1. Огляд стану дослідження питань кримінально-правового значення актів судового тлумачення засвідчив, що це питання можна відносити до числа найбільш дискусійних. Єдиною позицію, яку визнають і науковці, і практики, є те, що такі акти мають істотний вплив на правозастосовну практику в Україні. Основне дискусійне питання стосується визнання (невизнання) таких актів джерелами кримінального права. Дискусія з цього приводу, на нашу думку, пройшла сім історичних етапів, коли ставлення до таких актів кардинально змінювалося (від визнання їх керівними до заперечення їх будь-якого правового значення), але так і не була остаточно вирішена. Чинне законодавче закріплення рекомендаційного значення роз'яснень вищого судового органу України у кримінальних справах та зміна суб'єкта, який наділений правом давати такі роз'яснення, на нашу думку, не тільки не вирішили вказане дискусійне питання, а ще більше його заплутали та ускладнили.

2. У результаті з'ясування змісту та обсягу поняття актів судового тлумачення зроблено висновок, що ознаками, які визначають зміст поняття актів судового тлумачення, потрібно вважати те, що вони приймаються: з визначеною метою (забезпечення єдності судової практики); приймаються у певних випадках (за необхідності); відповідно до чітко визначеного порядку (процедури); на основі аналізу значної кількості судових рішень; поширюються на невизначену кількість людей (як на осіб, до яких застосовується кримінальний закон, так і на осіб, які його застосовують); у таких актах визначаються окремі юридичні поняття та процедури; вони розраховані на неодноразове застосування; основним їх призначенням є покращувати розуміння питань застосування кримінального законодавства під час вирішення конкретних ситуацій. За обсягом поняття актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, включає: постанови Пленуму, узагальнення судової практики та листи. Найбільш авторитетним видом актів судового тлумачення з питань застосування кримінального законодавства є постанови Пленуму. Це обумовлено назвою самого документа (постанова – документ, що підлягає виконанню) та внутрішнім імперативним характером викладу їх змісту. Вони містять елементи тлумачення, судової правотворчості, уточнення змісту норм кримінального законодавства тощо.

3. У роботі підтримується позиція, що акти судового тлумачення є джерелом права в Україні. Правильність такого підходу обґрунтовується, зокрема: призначенням таких актів – забезпечувати єдність застосування законодавства, одностайним визнанням того, що положення таких актів заповнюють прогалини у законодавстві; тим, що рішення відповідного суду, зокрема Європейського суду з прав людини, в Україні вже офіційно визнані

джерелом права; широким використанням таких актів у практиці судів, у тому числі при обґрунтуванні прийняття процесуальних рішень; така позиція має історичне підґрунтя тощо. І наостанок, свій висновок ми обґрунтовуємо посиланням на ст. 400¹² Кримінально-процесуального кодексу України, в якій чітко зазначено, що однією з підстав «для перегляду судових рішень Верховним Судом України є неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень». А узагальнена позиція Верховного Суду України з приводу «однакового» застосування законодавства у таких ситуаціях якраз і викладена у актах судового тлумачення.

4. Досліджуючи питання актів судового тлумачення в контексті проблеми судового прецеденту, обґрунтовується висновок, що акти і судовий прецедент мають спільні риси. Проте між ними існує низка відмінностей, які не дозволяють їх ототожнювати. В результаті зроблено висновок, що немає підстав вважати акти судового тлумачення виявом прецедентного права. Це специфічні джерела права, які мають спільні з прецедентом риси, проте істотно відрізняються від останнього, причому в кращий бік.

5. Досліджуючи значення актів судового тлумачення, узагальнено, що вони виявляють свій вплив у трьох основних площинах: у теорії кримінального права; у правотворчості; у правозастосовній діяльності. Виявлено, що в літературі вказано шістнадцять конкретних напрямів впливу актів судового тлумачення на правову систему. Ці напрями об'єднано у чотири загальні: вплив на розвиток та вдосконалення законодавства; вплив на судову політику та практику; забезпечення правильної кваліфікації; забезпечення єдності у тлумаченні кримінально-правових норм, термінів та понять. Окрім цього, зазначено, що для забезпечення можливості більш якісного використання потенціалу судової системи для розвитку та вдосконалення законодавства доцільно було б підтримати позицію, яка неодноразово висловлювалась в юридичній літературі, і наділити Верховний Суд України правом законодавчої ініціативи.

6. Поняття якості актів судового тлумачення нами пропонується визначати як міру ефективного поєднання в такому документі рис, характерних для актів тлумачення, та вимог законодавчої техніки. Механізм забезпечення належної якості таких актів, на нашу думку, включає насамперед дотримання обґрунтованих нами в роботі вимог до форми, змісту та мови таких актів.

7. Основними вимогами до змісту якісного акту судового тлумачення є: 1) правильне застосування правил юридичної техніки; 2) повна відповідності

змісту актів судового тлумачення законодавству; 3) відсутність у ньому «новостворених» правових норм; 4) акт судового тлумачення дійсно роз'яснює положення законодавства, а не лише дублює їх; 5) акт судового тлумачення покращує розуміння кримінального закону для правозастосувача; 6) акт судового тлумачення базується на узагальненнях і висновках практики вирішення певної категорії справ та аналізі допущених судами помилок. Основними способами забезпечення якісного змісту актів судового тлумачення вважаємо дотримання вимог щодо структури таких актів, а також розроблених наукою правил щодо формулювання дефініцій та правил юридико-лінгвістичного тлумачення в цілому.

8. Мова актів судового тлумачення – це сукупність слів, термінів і визначень, які сформульовані з метою найбільш чіткого та однозначного тлумачення та роз'яснення положень щодо застосування кримінального законодавства. Обґрунтовується, що основними вимогами до мови якісних актів судового тлумачення є: стислість, точність, ясність, однозначність змісту, правильність, змістовність, послідовність, виразність, доречність та доцільність.

9. За результатами аналізу чинних постанов Пленуму Верховного Суду України та їх кримінально-правового значення зроблено висновки:

– що обґрунтованим нами вимогам щодо структури, змісту та мови не відповідає практично жодна така постанова;

– вирішення ситуації з проблемою чинності постанов Пленуму Верховного Суду України та їхньої роль нині вбачається у одному з таких варіантів поведінки Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ: а) визнати чинними постанови Пленуму Верховного Суду України від свого імені; б) клопотати перед Пленумом Верховного Суду України про скасування ним всіх постанов, прийнятих раніше, та розробити власні роз'яснення з питань застосування кримінального законодавства;

– оцінюючи ситуацію з перерозподілом повноважень щодо видання актів судового тлумачення, вважаємо такий крок необґрунтованим, а саму ситуацію – колізійною. Вихід із цієї ситуації вбачаємо в поверненні Пленуму Верховного Суду України повноваження приймати акти судового тлумачення, спрямовані на забезпечення єдності застосування законодавства, а за Вищим спеціалізованим судом із розгляду цивільних і кримінальних справ залишити право проведення узагальнень судової практики та подання на розгляд Пленуму Верховного Суду України проектів таких актів судового тлумачення.

Узагальнюючи результати дослідження в цілому, зроблено важливий, на нашу думку, висновок, що, незважаючи на низку недоліків чинних актів

судового тлумачення, за їх відсутності ситуація з єдністю застосування судами України кримінального законодавства була б значно гіршою, ніж є нині. Відтак актуальним та необхідним є проведення подальших наукових розробок у цьому напрямі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Поняття, ознаки та вимоги до якості постанов Пленуму Верховного Суду України / В.Г. Козяр // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 12. – С. 118–121.

2. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Джерела кримінального права та кримінального законодавства: співвідношення понять / В.Г. Козяр // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 324–333.

3. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Вимоги до мови постанов Пленуму Верховного Суду України / В.Г. Козяр // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 207–214.

4. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Значення постанов Пленуму Верховного Суду з питань застосування кримінального законодавства / В.Г. Козяр // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 122–125.

5. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Постанова Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил»: відповідність окремих положень вимогам кримінального та кримінально-процесуального законодавства / В.Г. Козяр // Митна справа. – 2009. – № 6. – С. 96–101.

6. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Юридична природа постанов Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства / І.В. Красницький, В.Г. Козяр // Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами IV міжнар. наук.-практ. конф. (1–2 черв. 2007 р.): у 2-х т. / уклад. Т.Д. Климчик, І.М. Якушев. – Луцьк, 2007. – Т. 2 – С. 250–253.

7. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Визначення організованої групи і злочинної організації та їх розмежування за КК України та відповідною постановою Пленуму Верховного Суду України / В.Г. Козяр // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. – Львів, 2007. – С. 104–106.

8. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про

звільнення особи від кримінальної відповідальності»: відповідність окремих положень вимогам кримінального та кримінально-процесуального законодавства / В.Г. Козяр // Актуальні питання правового захисту суб'єктивних прав та свобод особи в умовах формування громадянського суспільства та становлення правової держави: матеріали доповідей та статей науково-практичної конференції (18 квітня 2008 р.). – Львів, 2008. – С. 83–91.

9. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Поняття, ознаки та вимоги до якості постанов Пленуму Верховного Суду України / В.Г. Козяр // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. – Львів, 2008. – С. 95–98.

10. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Основні підходи до роз'яснення у постановах Пленуму Верховного Суду змісту елементів складів конкретних злочинів / В.Г. Козяр // Актуальні проблеми правового захисту суб'єктивних прав та свобод особи в умовах формування громадянського суспільства та становлення правової держави: матеріали доповідей та статей науково-практичної конференції (28 квітня 2009 р.). – Львів, 2009. – С. 132–142.

11. Козяр В.Г. (Яворська В.Г.) Значення постанов Пленуму Верховного Суду України для однакового застосування закону та скерування судової практики / В.Г. Козяр // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Третій звітній всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів, 28 вересня 2009 р. – Львів, 2009. – С. 48–50.

12. Яворська В.Г. Значення постанов Пленуму Верховного Суду для заповнення порогалин в правовому регулюванні / В.Г. Яворська // Актуальні питання юридичної науки: матеріали доповідей та статей Всеукр. наук.-практ. конф. (14 травня 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 156–159.

АНОТАЦІЯ

Яворська В.Г. Забезпечення єдності застосування кримінального законодавства України актами судового тлумачення. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню феномену актів судового тлумачення у правовій системі України. В роботі піддано аналізу зміст та обсяг поняття актів судового тлумачення, проаналізовано їх вплив на різні сфери правового життя держави, запропоновано обґрунтовані вимоги до

структури, змісту та мови таких актів, проведено ревізію ефективності чинних постанов Пленуму Верховного Суду України та вирішено низку інших супутніх питань.

У вирішенні найбільш дискусійного питання про віднесення (невіднесення) таких актів до джерел кримінального права обґрунтовано визнано позицію, що такі акти є джерелом кримінального права. Водночас вони не є судовими прецедентами. Це специфічні джерела права, які мають спільні з прецедентом риси, проте істотно відрізняються від останнього, причому в кращий бік.

Ключові слова: акти судового тлумачення; тлумачення законодавства; забезпечення єдності застосування кримінального законодавства, роз'яснення законодавства; джерела кримінального права; постанови Пленуму Верховного Суду України; якість законодавства; мова законодавства.

АННОТАЦІЯ

Яворская В.Г. Обеспечение единства применения уголовного законодательства Украины актами судебного толкования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2012.

Диссертация посвящена актуальным вопросам обеспечения единства применения уголовного законодательства актами судебного толкования. В работе проанализированы известные в юридической литературе позиции относительно юридической природы таких актов судебного толкования.

Предложено решение наиболее дискуссионного вопроса относительно юридической природы актов судебного толкования, направленных на обеспечение единства применения уголовного законодательства, а именно их принадлежности к источникам уголовного права. Такие акты предлагается признать источником права. Правильность такого подхода обосновывается, в частности, назначением таких актов – обеспечивать единство применения законодательства единодушным признанием того, что положения таких актов восполняют пробелы в законодательстве; тем, что решение соответствующего суда, в частности Европейского суда по правам человека, в Украине уже официально признаны источником права; широким использованием таких актов в практике судов, в том числе при обосновании принятия процессуальных решений. Такая позиция исторически обоснована. В то же время, исследуя вопрос актов судебного толкования в контексте проблемы судебного прецедента, сделан вывод, что такие акты и судебный прецедент

имеют общие черты, однако между ними существует ряд отличий, которые не позволяют их отождествлять, т.е. нет оснований считать акты судебного толкования проявлением прецедентного права. Это специфические источники права, которые имеют общие с прецедентом черты, однако существенно отличаются от последнего, причем в лучшую сторону.

Надлежащее внимание уделено вопросам качества актов судебного толкования. Его предлагается определять как меру эффективного сочетания в таком документе характерных особенностей актов толкования и требований законодательной техники. В связи с этим в работе обоснованы требования к форме, содержанию и языку таких актов. Определены главные требования к содержанию качественного акта судебного толкования: 1) правильное применение правил юридической техники; 2) полное соответствие содержания актов судебного толкования законодательству; 3) отсутствие в нем «новосозданных» правовых норм; 4) акт должен действительно разъяснять положения законодательства, а не только дублировать их; 5) акт судебного толкования должен улучшать понимание уголовного закона для правоприменителя; 6) акт должен основываться на обобщениях и выводах практики решений в определенной категории дел и анализе допущенных судами ошибок. Основными требованиями к языку качественных актов судебного толкования являются: краткость, точность, ясность, однозначность содержания, правильность, содержательность, последовательность, выразительность, уместность и целесообразность.

В работе изложены результаты анализа действующих постановлений Пленума Верховного Суда Украины, в результате чего сделан вывод, что основными их недостатками являются такие: разъяснения отдельных терминов и понятий незавершенные (частичные, неполные), в некоторых дефинициях упускаются незначительные особенности; в постановлениях отсутствуют разъяснения наиболее сложных ситуаций, которые там должны быть разъяснены в первую очередь; в таких постановлениях часто содержатся оценочные понятия, которые надо разъяснять дополнительно; в отдельных случаях такие акты содержат принципиальные решения, которые однозначно не основываются на нормативных положениях; такие позиции часто не обосновываются; в большинстве постановлений существенно мало положений об особенностях оценки незаконченных посягательств, разграничения преступлений от смежных, правил квалификации деяний по совокупности и т.п.

Обобщая результаты исследования, сделан важный, на наш взгляд, вывод, что несмотря на ряд недостатков действующих актов судебного толкования, при их отсутствии ситуация с единством применения судами Украины уголовного законодательства была бы существенно хуже, чем есть

сегодня. Следовательно, актуальным и необходимым является проведение дальнейших научных разработок в этом направлении.

Ключевые слова: акты судебного толкования; толкование законодательства, обеспечение единства применения уголовного законодательства; разъяснения законодательства; источники уголовного права, постановления Пленума Верховного Суда Украины; качество законодательства; язык законодательства.

ANNOTATION

Yavorska V.G. Providing of unity of application of criminal legislation of Ukraine by the acts of judicial interpretation. – Manuscript rights reserved.

The dissertation on the receipt of scientific degree of the Candidate of Law in speciality 12.00.08 – criminal right and criminology; criminally-executive right. – Lvov state university of internal affairs, Lviv, 2012.

The dissertation is devoted research of a phenomenon of acts of judicial interpretation in legal system of Ukraine. In work the content and volume of concept of acts of judicial interpretation are subjected the analysis, analysed their influence on various spheres of a legal life of the state, it is offered the proved requirements to structure, the content and language of such acts, audit of efficiency of operating decisions of Plenum of the Supreme Court of Ukraine is spent and a number of other accompanying questions is solved. In the decision of the most debatable question on reference (not reference) such acts to sources of criminal law the position is recognised by proved that such acts are a criminal law source. Simultaneously are not judicial precedents. These are specific sources of the right which have the general with line precedent, however essentially differ from the last, and to the best.

Key words: acts of judicial interpretation; legislation interpretation; support of unity of application of the criminal legislation; a legislation explanation; sources of criminal law; the decision of Plenum of the Supreme Court of Ukraine; quality of the legislation; legislation language.

